

Рідкісне фото

Лариса Мірошниченко

“...ТИ ДАВ КОЛЮЧУ ГЛОЧКУ ТЕРНОВУ...” (З ЕТЮДІВ ПРО ФОТОГРАФІЇ З АРХІВУ КОСАЧІВ)

У зв'язку з невідомим фотопортретом Н.Гамбарашвілі в етюді йдеться про драматичний життєвий сюжет Лесі Українки, який донині залишається літературною легендою. Сюжет відбився в не розпізнаних досі “гронах” її поезій – нерозривних рукописних хронотопах.

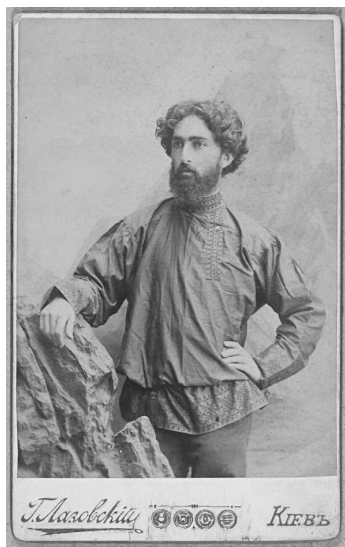
Ключові слова: портрет, життєтворчість, трагізм світовідчуття, візії, провидіння.

Larysa Miroschnychenko. “... You gave a thorny twig of sloe ...” (From studies about photos in the archive of the Kosachs)

In view of an unknown photographic portrait of N.Gambarashvili this essay explores a dramatic episode in Lesia Ukrayinka's life, an episode which still remains a literary legend and was reflected in some yet unrecognized group of poems, which constitute an inseparable temporal and spatial unities in her manuscripts.

Key words: portrait, creative lifestyle, tragic worldview, visions, Providence.

В архівних “скарбах” – двох “дорогоцінних мішках” (за висловом Ольги Косач-Кривинюк), з якими родина Косачів покидала Київ у вересні 1943 року, був і цей досі не відомий фотопортрет¹ Нестора Гамбарашвілі (1871-1966).

Портрет грузина-лицаря, улюбленця родини Косачів. Про цей знімок (зроблений, найпевніше, 1895 року в київській фотомайстерні Г.Лазовського на розі Хрещатика і Прорізної) немає жодної згадки ні у “Хронології...” Ольги Косач-Кривинюк, ні у “Списку фотографій зі збірки родини Косачів” (Ф. 107, №159).

Дослідникам добре відомий інший строгий офіційний портрет молодого Нестора Григоровича Гамбарова (так найчастіше називали

його тоді в Києві): 80-літній пан Нестор, друг Лесі Українки, з нагоди її 80-літнього ювілею передав його до Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка 1951 року (Ф. 2, №1258). Тоді разом із рукописом спогадів (Ф. 2, №1248) надійшли з його приватного архіву 11 документів-реліквій, пов'язаних з Косачами: суцільний одночасовий

¹ Оригінал фотопортрета передала 1990 року зі США у відділ рукописів Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України в зібранні родинних фотографій племінниці Лесі Українки Ольга Сергіїв. – Фонд 2. – №1689. Далі посилання на відділ рукописів Інституту літератури в тексті: Ф., №.

візуальний фоторяд (6 портретів-оригіналів членів родини Косачів, окрім портрета П.А.Косача, який тоді постійно перебував не в Києві, а в Ковелі, та одне групове фото: Леся Українка, Ольга (Ліля) Косач, Оксана Старицька. — Ф. 2, №№ 1251-1257). Усі, крім 8-річної Дори, залишили на фотопортретах свої дарчі записи; дарування Лесі Українки та Ольги Косач відповідно датовано: 6-го та 1-го травня 1896 року. Такий був однастайний вияв уваги й сердечного ставлення Косачів до квартиранта — студента природничого відділення фізико-математичного факультету Київського університету; він якраз збирався на літні канікули до батька в Горі.

Минав рік його перебування в їхньому родинному колі. Очевидно, саме тоді Нестор Гамбарашвілі дарував Косачам цей київський фотопортрет такого ж візитного розміру, як і їхні портрети. Насамперед старшим сестрам, бо “з Лесею і Лілею він справді приятелював щиро” [6, 303]. Як бачимо, збереглася та фотографія, що дарована Ользі (Лілі) Косач: “Паннѣ Ольгѣ Косачъ. От[ъ] Гамб[арашвили]. Киевъ 1/V 96”.

Невідомий прецікавий портрет пана Нестора послужив імпульсом для цього етюда про давно замовчуваний життєвий сюжет Лесі Українки, що й донині залишається літературною легендою, яка удостоювалася лише побіжних зауважень про те, що “ця тема вимагає окремої уваги від біографів Лесі” [8, 466]. Немає сумніву, що приховування життєвих колізій неодмінно обриває їх зв'язок зі значно глибиннішим духовно-творчим буттям письменниці.

Пригадуючи стосунки пана Нестора й Косачів, Галина Лисенко писала: “На перший погляд здавалось, що це одна сім'я. Вони спільно відвідували музеї, виставки або якісь цікаві концерти, обмінювалися літературними новинками, і завжди душею товариства була Леся” [17, 280]. Квартирант уже другий місяць мешкав у Косачів на Назарівській вулиці, 21 в орендованому ними приміщенні (менші діти вчилися, а коштів на приватних учителів не вистачало, тому мати “попросила когось із знайомих повісити в університеті оголошення” для студентів” [17, 302]). Йому було добре в маленькій кімнатці (“весьма опрятной, светлой, с необходимой для студента мебелью: стол, стул, комодик и умывальная чаша с рукомойником”²).

“То була дуже хороша людина [...], — згадувала Нестора Гамбарова Ізидора Петрівна Косач. — Дуже швидко виявилось, що цей студент-квартирант вельми культурний і приємний у співжитті. [...] до того ж у нього був такий лицарський спосіб поведінки, як то буває — це я завважила пізніше — у грузинів, що виховані в кращих національних традиціях, то й ми, діти, його любили” [17, 302–303].

Леся Українка приїхала в Київ з Колодяжного 11 (ст. ст.) жовтня 1895 р. За 17 днів з Н.Гамбарашвілі в неї склалося жваве і приємне спілкування. “Єсть у нас і квартирант, — повідомляє вона Лідії Драгомановій в листі від 28 (ст. ст.) жовтня, — студент грузин, мій учитель і ученик разом (він мені помагає учитись по-латині, а я йому — по-французьки), котрому наші діти роблять усякі штуки “в свободные от занятий часы”, але він усе приймає з кротістю і терпінням [...]” [7, 342].

Шляхетний стиль життя, органічна людяність, вишукана тактовність — природне лицарство ровесника стрімко зблизило їх уже в перші місяці знайомства. Леся Українка відкривала кращі риси в юнака, що виріс у далекій гірській Грузії, і був свідомим носієм гідності свого народу. З огляду саме на це невідомий портрет Нестора Гамбарашвілі справді показовий. Стрункий юнак у грузинській (за кроєм і темного кольору) сорочці на випуск, підперезаній тонким паском з китицями. Маніжка, манжети, низ сорочки оздоблені широкими смугами дрібного, витонченого грузинського орнаменту. (І особлива елегантність: з-під коміра виглядає тонка смужка білого коміря). Буйні темні кучері розпадаються нарівно, обрамляючи молоде вродливе довгобразе обличчя з вусами й бородою. Рівний ніс, густі, красиво окреслені брови; глибокі, немовби сумовиті, імлісті (як у багатьох грузин) очі³...

² Цитую мовою оригіналу фрагмент тексту з рукопису спогадів Нестора Гамбарашвілі “Мої wspomинання о Лесе Украинке”, датованого 12 серпня 1948 р. (Ф. 2, № 1248). Цей текст публікувався не раз українською мовою з суттєвими вилученнями [див.: 12, 489-492; 16, 157-161; 17, 164-167].

³ Проникливо зауважила О.Забужко: фізіонімічно Н.Гамбарашвілі, як і всі “відомі чоловіки, які щось значили в житті Лариси Косач, [...] належали до одного й того самого, “гайневського” типу [...]” [5, 284].

А ще цілком не випадково він обрав атрибутом до свого портрета декоративний фрагмент скали (символу своєї нескореної батьківщини)⁴.

Прямий перегук з численними фотографіями родини Косачів із промовистими прикметами рідних українських традицій: у народних строях, з предметами побуту, рушниками тощо.

Цей грузин просто випромінював свою національну приналежність, і це, безперечно, надзвичайно імпонувало Лесі Українці. У його маленькій кімнатці вона вперше взяла до рук розкішно ілюстровану художником Зічі поему Шота Руставелі “Витязь у тигровій шкурі”⁵, “засипала [...] питаннями про Грузію, її природу, давню культуру, поетів, письменників, художників, театри. Довго й уважно слухала [...]”. Він дуже багато знав про свій рідний край.

Вразливу, болісну реакцію пана Нестора на будь-яку застережливу, несправедливу думку про його націю зафіксовано і в його спогадах про київські часи: у свої 80 літ він не забув почуття радості, коли П.А.Косач зі своєю вкоріненою недовірою до справжності грузинського вина переконався в тому, що смак кахетинського вина перевершує краці якості багатьох французьких вин (хоча пан Нестор привіз на гостинець звичайнісіньке “ходове” вино з погребів Горі). Надзвичайну приємність пережив Нестор Григорович, побачивши захоплення Петра Антоновича справжнім грузинським бурдючком, в якому зберігалося це вино (“впервые ему приходится видеть “мех”, о котором повествовал Гомер в своих древних поэмах” (Ф. 2, №1248)).

З охотою погодився пан Нестор знайомити Ларису Косач із грузинським алфавітом: вона мала серйозний намір вивчити грузинську мову. Своєю чергою поетеса систематично давала йому практичні уроки французької мови, та й розмовляли вони між собою переважно цією мовою. Недарма на подарованому йому 29 (ст. ст.) квітня 1896 року томику віршів Альфреда де Мюссе “Poésies nouvelles” напис зроблено її рукою також французькою. У перекладі пана Нестора: “Вчителів, учнів і товаришів в пам’ять нашого “товариства взаємної допомоги” від Лариси Косач”⁶). Як бачимо, “учителем” та “учнем” вона його назвала за 17 днів спілкування; через сім місяців додала до його характеристики ще одне вагоме поняття – “товариш”...

В особі Нестора Гамбарашвілі поетеса відкривала щиру й чутливу душу. Разом з нею він уболівав і турбувався про двох голодних італійських хлопчиків, з якими тоді познайомилися; і взагалі малечу в оточенні дорослих він ніколи не залишав без своєї щедрої, ненав’язливої уваги. Згадуючи про гармонійну натуру пана Нестора, Ізидора Косач оповідала в листі до А.Костенка про свою велику дитячу втіху на весіллі Людмили Старицької та Олександра Черняхівського (26 січня 1896 р.): Нестор

⁴ Косачі бачили ще один фотопортрет (на жаль, невідомий) маленької племінниці Нестора Гамбарашвілі в національному грузинському вбранні, який вона подарувала 8-річній Дорі. Ізидора Косач послала їй свій портрет (знімок в українському одязі). Дівчатка листувалися (з Горі – грузинською, з Києва – українською, хоча й не знали мови одна одної, але дуже цінували це листування).

⁵ Зауважу про один промовистий штрих, вилучений в опублікованому тексті спогадів Н.Гамбарашвілі: у рукописі заголовок твору Ш.Руставелі цілком природно для грузина спочатку записано грузинською мовою (“Вепхвис-Ткаосани”), а потім його переклад російською мовою в дужках.

Показовий ще один штрих, зафіксований у рукописі спогадів пана Нестора: послідовне написання національності (навіть прикметників, похідних від назви національності) з великої літери. Хто не розкривав автографів листів Лесі Українки, той не знає, що там також національність послідовно писано з великої літери (радянські видання змели вщент цю велелемну прикмету, як виявилось, не лише в її письмі, а й у письмі її найближчого оточення).

⁶ Томик поезій А.Мюссе Н.Гамбарашвілі передав в Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка в січні 1951 року. Згодом мріяв розшукати і придбати саме це видання. Видається, що Леся Українка подарувала йому читаний-перчитаний нею том поезій, а перед даруванням його було вишукано опрацьовано (на верхньому форзаці збереглася печатка “Переплетчикъ Стржалковскій. Київ”). Окрім того, пан Нестор зберіг ще одну зворушливу меморіальну річ: мистецьки виткану з шовку кольорову закладку з роком “1895”, яку даровано йому з книжкою. “Дотики” рук разом з томиком поезій – затаєна приязнь...

Книжку А.Мюссе Нестор Григорович зберіг, а от листи Лесі Українки до нього в Горі, писані влітку 1896 року в Колодажному, на жаль, йому вберегти не вдалося: вони пропали в роки громадянської війни під час неодноразових пограбувань його квартири у Владикавказі.

Гамбаров, багато танцюючи з дорослими дівчатами, по-джентльменськи серйозно запрошував до танцю і їх (8-річну Дору та 9-літню Мар'янку Лисенко)...

Цей юнак був вельми емоційною людиною, душа його, як завважимо далі, до кінця життя була здатна гостро відчувати світ. І що прикметно — у хвилини піднесеного зворушення він не стискав свою душу, не затамовував гарячого чуття. 9 серпня 1962 року 91-річний Нестор Гамбарашвілі написав останні й найдокладніші спогади про родину Косачів, рукопис яких зберігається нині в музеї Лесі Українки в Києві (дотепер не публікований)⁷. Саме в тексті цих спогадів автор торкнувся з усією ширістю своїх емоцій, пережитих в оточенні Косачів. Наведемо один фрагмент цього тексту в перекладі українською мовою. Якось на запитання Олени Пчілки про його батьків пан Нестор у пригніченому стані повідомив, що його мати померла, коли йому було 11 літ. “[...] У Ольги Петрівни навернулись сльози на очі, вона встала зі стільця, підійшла до мене і по-материнськи почала ніжно гладити мене по голові, примовляючи “бідний, бідний, як рано Ви залишилися без материнської ласки і турботи”. В той момент я особливо гостро відчув усю втіху материнської ласки, схопив руку Ольги Петрівни і вкрив її поцілунками в знак вдячності”.

Він дуже любив музику і, де тільки міг, наповнював нею своє буття. Незавжаючи уявити, якою щемливою хвилею заповнював душу Лариси Косач хорівий спів грузинів, Несторових друзів-земляків, що навчалися в Києві (Васо Церетелі, Миха Чхенкелі, Шіо Читадзе та ін.), — це неповторне, з унікальними гортанними інтонаціями багатоголосся. Самотужки Нестор навчився ще в Горі грати на гітарі. У Києві Олена Пчілка придбала новеньку гітару, на якій він часто грав у їхній вітальні і співав свої улюблені протяжні, здебільшого сумні пісні. На концерти музики він ходив як у великому товаристві, так і вдвох з Лесею Українкою. Назавжди запам'ятав він її гру на фортепіано. Особливо вона захоплювала його сонатою Бетховена “Quasi una fantasia”, “з душею і великим почуттям” грала сюїту Гріга “Пер Гюнт”, яка тоді тільки-но з'явилася. Цей знаменитий твір вони вперше слухали вдвох у виконанні великого оркестру під керівництвом диригента Виноградського. “Сюита произвела на нас колоссальное впечатление”, згадував він, і другого ж дня вони купили ноти цієї сюїти для фортепіано (Ф. 2, №1248). Коли звучала велика музика чи спів, їхні душі, безперечно, перебували на одному регістрі, і вони відчували це душевне суголосся.

Висока самосвідомість грузина, який на той час уже зазнав ув'язнення й перебував під таємним наглядом поліції, романтична піднесеність і наповненість його внутрішнього світу сприяли особливій прихильності Лесі Українки до нього. Ось із ким вона могла з усім запалом свого серця викладати погляди на болючі суспільно-політичні теми. А 1896 рік позначений у житті письменниці особливою громадянською активністю: “частина молоді під керівництвом Івана Стешенка та Лесі Українки заложила окрему українську соціал-демократичну групу” [7, 348], метою якої стало здійснення “політичного союзу робітників і селян та вільної і багатой робітничо-селянської України” [9, 69]. Вона палко говорила, згадував Нестор Гамбарашвілі, “[...] про гноблення царським самодержавством рідної України, про русифікацію українців і інших народностей, які входили в колишню Російську імперію [...]”, і не дивно, що саме у зв'язку з цією темою в лаконічного 80-літнього мемуариста в пам'яті спливав живий образ у тій гарячій розмові: “її сірі очі запалювались вогнем ненависті до [великоруського]⁸ самодержавства” [17, 165]. Можливо, вперше у своєму житті пан Нестор бачив такі очі в дівчини, своєї ровесниці-патріотки, натхненної великою ідеєю. “Чим пояснити таке, сказав би хтось, дивне для жінки розкошування в таких настроях? Що крилося за ними? — розмірковував про поривання поетеси Д.Донцов. — Передусім геніяльний дар *провидження* [тут і далі курсив мій. — Л.М.], дар візіонерки. Та не тільки це. З жахом, а може, з екстазом віруючої зрозуміла вона швидко, що шлях до

⁷ Київський літературно-меморіальний музей Лесі Українки (далі — КМЛУ). — КН-1229; А-123. Висловлюю вдячність завідувачу музею Лесі Українки в Києві п. Ірині Щукіній за консультацію.

⁸ Слово відтворено за рукописом спогадів.

визволення зрошений не перлистою росою сліз, а кров'ю” [4, 26-27]. Ось рядки з поезії тих днів: “...Я знаю се і жду страшних ночей, / І жду, що серед них вогонь той загориться, / Де жевріє залізо для мечей, / Гартується ясна і тверда криця. / Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, / Скажіть тоді: нова людина народилась; / А як зломлюсь, не плачте по мені! / Пожалуйте, чому раніше не зломилась!” (“О, знаю я, багато ще промчить...” 16 / XI 1896).

Недарма на запитання пана Нестора, що їй привезти з Грузії, Леся Українка відповіла: “Гострий кинджал, як емблему для боротьби з ненависним ворогом”. Він ретельно виконав її побажання. Даруючи восени 1896 року зроблений майстрами-дагестанцями кинджал (невеликий, з кращої криці, ручка й піхви — зі срібла з гравіруванням) він сказав ті слова, які вона й хотіла почути: “Панночко Лесю, будьте тверді у Вашій благородній роботі, як криця цього кинджала, і гострі в слові, як його лезо”.

Доречно буде тут зупинитися на одному з останніх речень у спогадах Нестора Гамбарашвілі: “Скільки благородного мужества и решимости было в этой физически хрупкой натуре!” (Ф. 2, №1248). “[...] у цій фізично *кволий жінці!*” — так публіковано в українському перекладі останні слова цього речення. Безумовно, “товариш” (її вислів) і “друг” (вислів Н.Гамбарашвілі) — за своїм духовним складом — ніколи б не сказав про Ларису Косач: “квола” (за словником: слаба, хила, безсильна, нездорова) і тим паче не наголосив би на статі: “жінка”. Він знайшов найточніші для неї слова за виміром своєї власної душі: “тендітна” (тонка, витончена, ніжна своєю будовою) “натура” (вдача, характер, сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці [15, 218]).

У прагненнях до свободи й баченні шляхів боротьби за визволення вони були одностайними, і саме це ріднило їх, спонукало до особливої щирості. “Бажаю Вам, пане Несторе, послужити щиро і бездоганно Вашій прекрасній рідній країні”, — написала Леся Українка на своєму портреті, подарованому 6 травня 1896 р. А далі був абзац у написі, і слова вже суто особистісні: “Коли Вам треба буде товариської помочі і поради, то згадайте, що єсть на світі Лариса Косач” (Ф. 2, №1251).

“Помочі і поради”... Він мав за товариша могутню діяльну індивідуальність, для якої спілкування, зрушення думок і чуттів у спорідненій душі було невтоленою потребою, необхідністю її творчого буття. Що ж до прагнення жінки “звірити” погляди та вчинки з чоловіком, Леся Українка гранично ясно висловила в розмислі, надісланому А.Кримському: “Бачите, мужеська “рація” в погляді на деякі справи дуже однобока, тому ми доповнюємо її своєю “рацією”, може, теж однобокою, але тільки з них *обох*⁹ може вийти щось ціле і справедливе (ми тільки не звикли одважно казати: “я маю рацію”, а кажемо несміливо: “мені здається” [...])” [18, XII, 150].

Минав рік їхнього спілкування. У вересні пан Нестор повернувся з літніх канікул у Київ на навчання. У листі поетеси з Колодяжного до сестри Ольги від 12 (24) вересня 1896 р. у згадці про нього за легкою грайливою інтонацією чується затасний, теплий голос: “Гамбарову передай, що я дуже і дуже рада, що він буде у нас, і що сподіваюсь сей рік не менше, а може, й більше, його експлуатировать [...]”, — ішлося, очевидно, про подальші взаємні уроки з мов. А далі: “[...] не сподіваюсь і не прошу ніяких листів, уступаю своє невелике право на його увагу величній музі Уранії” [18, X, 350]. Акрайя (Гірська) — ще й таке визначення мала богиня небесного начала Афродіта Уранія. Сутнісна прикмета для контексту, в якому бажає поетеса цілковито бачити свого товариша, сина гір: йому так близько до “зоряної” Уранії. Вона поміщала свого друга в ореол “небесної” гармонії. Ледь-ледь бринить в її словах інтимність, захована у психологічну глибність...

* * *

Він з’явився в її долі саме тоді, коли дозрівав усепоглинаючий новоромантичний задум драматичного твору про “іншу любов, ніж та, що веде до вінця”. Дивні

⁹ Підкреслення ризикою тут і далі належать авторові цитованого тексту.

асоціації за лицарськими сюжетами породили в її свідомості символ чистої, високої любові, неймовірно рідкісної, як блакитна троянда — чарівна квітка в “містичному лісі”. Ще в 1895 році, 21 (ст. ст.) серпня, Леся Українка викладала свою трепетну “мрію” М.Павлику виразно приземлено: “Я оце задумую писати дещицю, то коли надрукую (не зараз) — ото витріщать очі ваші панночки та й паничі, не раз прийдеться згадати покійного Огоновського з його: “Авжеж, коли вона не думала йти за нього заміж, то не повинна була казати, що його любити!”¹⁰ [18, X, 319].

Упродовж наступного року драма “Блакитна троянда”, чорновий автограф якої датовано 31 серпня 1896 р. (Ф. 2, №773), стала дивовижним віддзеркаленням реального психічного життя авторки, яка “пророкувала” образами колізії своєї біографії. “(Взагалі стосовно великих митців завжди слід пам’ятати про наявність не тільки прямого, але й оберненого зв’язку між біографією й творчістю, адже свою біографію вони часто-густо творять собі самі як продовження тексту, проєкцію його на реальне життя, точніше, мабуть, буде сказати, що для них художня творчість і життєтворчість є рівноправними й взаємопов’язаними, не раз конфліктними, способами дієвого оприсутнення рушійного ідеалу [...], і у випадку Лесі Українки маємо [...] якраз таку “рукотворну” єдність життя і творчості)”, — пише О.Забужко [5, 161-162].

Реалістична творчість цього періоду в найтонших нюансах занотовувала біографічні “події” психічного світу авторки (фіксує при цьому лише мимохідь поодинокі промовисті реалії побуту). Поезії вибудовувалися в нерозривній хронологічній пласт, разюче наближений до внутрішнього життя письменниці. Таке “гроно” творів (“геологічний пласт”, за словами О.Забужко) з волі самої авторки (а поетеса-лірик усе життя творила “гнонами”) могло бути збережене для читача. Однак у Лесі Українки, як правило, пласт розпоршувався за різних обставин і з важливих для неї міркувань. Так сталося і з тим гроном творів, що відбивають драматичний сюжет життєтворчості письменниці, пов’язаний з Нестором Гамбарашвілі. А саме воно, це “гроно” творів, засвітило все в єдності: невідомі життєві колізії, глибінь трагізму світовідчуття поетеси, її разючі провидіння. І як завжди, твори стали її рятунком у випробуванні — перемогти відчай чи згинути...

Чому ж ми не знали про таке “гроно”, чому воно не проглядало для текстологів принаймні за мотивами? Річ у тому, що твори інтимні, граничної сповідальності й головне — з ясними “пізнаними” деталями Леся Українка свідомо й непохитно не давала до друку. (Щоправда, у липні 1911 р. у відповіді на досі не відомий лист Ф.Петруненка, в якому він поцікавився думкою про долю її недрукованих віршів, поетеса до слова згадала про “відкопані” вірші англійського маляра та поета, натхненного середньовічними легендами, — Данте Габрієля Россеті, який поклав свої вірші, присвячені дружині, в її труну (згодом, на прохання друзів, поет відкопав ці твори й опублікував). Отож, відповідаючи Ф.Петруненкові, вона вже не була такою категоричною: “В справі “відкопування” [...] хутко Вам напишу, але то чималий клопіт, і тому не знаю, чи одважусь” [18, XII, 356].

Коли ж після смерті письменниці невідомі (ще й недатовані) поезії було надруковано в періодиці та окремою книжкою (чимало з них досі не вивчено в біографічно-творчому контексті), вони так і лишилися розпоршеними в усіх виданнях. Поодинокі вірші з цього “гнона” поетеса суттєво переробила і, додаючи їх до новостворених циклів, надрукувала. Але першотвір (як часом траплялося) не знищувала, бо тут поезію рятував у буквальному сенсі її рукопис. “Грона” дуже часто народжувалися протягом одного чи декількох днів на аркушах, де твори розміщувалися і справді так тісно, як виноградини у гроні, один біля одного, на одній і тій самій сторінці. Вилучити (ізолювати) вірш із суцільного рукописного тексту означало знищити ще кілька поезій. Залишалося або переробляти, або приховувати суцільний автограф з кількома творами, або густо заштриховувати окремий текст, що й робила часом авторка (про такий випадок згадаю далі).

¹⁰ Слова О.Огоновського з його оцінки поеми Олени Пчілки “Козачка Олена” [14, 1093-1094].

Отож спробуємо вибудувати невідоме “гроно” творів Лесі Українки і прочитаємо пекучий біографічний і творчий сюжет авторки.

Повернімося до символу духовної любові між чоловіком і жінкою, який тоді цілковито оволодів помислами письменниці і став героєм її “мрій”. Окрім творів на цю тему, у нашому розпорядженні — свідчення в епістолярному тексті поетеси 1902 р. про високу й чисту любов-дружбу, любов-братерство (вірну й самовіддану — до останньої грані життя і смерті), яка все-таки здійснилася в її долі: “[...] Я слыхала много раз, как подобную дружбу называли ломаньем, самообманом, чудачеством или, в лучшем случае, ненормальностью, и это говорили не пошляки, а люди, вообще достойные уважения. [...] если эта “ненормальность” никому не причинила зла и страданий (болезнь и смерть измучили меня, а не самое чувство, которое давало только *счастье нам обоим*), то она не заслуживает отрицательного отношения. Мне всегда казалось, что это лучшее чувство, на какое я способна, и я не стала бы подавлять его в себе, *если бы оно явилось в другой раз*”¹¹. (Лист написано в річницю смерті С.Мержинського).

Нестор Гамбарашвілі, юнак романтичний, зі справжнім художнім чуттям і неабиякими знаннями, вдячно і приязно сприймав товаришування з поетесою. Її ж мислення в цей час переносилося у “площину містично-духовної ірреальності “блакитної троянди”, в площину майже літературної гри із життям” [3, 244]. Для неї за вродливим і чуйним образом товариша проступав вимірний лицар “без страху й догани”, що ніколи [...] не марив про шлюб, а тільки носив у серці образ єдиної дами, [...] за честь її лив свою кров без жалю, за найвищу нагороду мав її усміх, слово або квітку з її рук” (чорновий автограф “Блакитної троянди”. — Ф. 2, №773). Але як же глибоко в серці заховано було цю ілюзію-“мрію”...

Очевидно, напередодні від'їзду пана Нестора на канікули у травні 1896 року (після 6-го травня, коли вона дарувала йому свій фотопортрет) сталася приголомшлива для поетеси подія: на столі в його кімнатці з'явилося фото¹² дівчини-іноземки, “друга дитячих літ” пана Нестора. Найімовірніше, що саме тоді й народилося “Прощання” — не датований¹³ авторкою й не друкований за її життя драматичний твір: мабуть, певні реалії, побутові деталі в його тексті близькі люди легко пізнали б, хоч і написано його мовою “неназивання”. А от ситуація, діалог — витвір “чарівної сили” фантазії, продиктований переживаннями авторки. Недарма вона сприймала твір як живу, гранично правдиву реальність-передчуття. У гостях у хаті молодого хлопця “*його мила, не коханка, не заручена, — мила*. На столі великий портрет, прикрашений квітками, портрет гарної молододі дівчини, не тої, що в гостях”. На тій фотографії — друг його дитинства, якого він цього літа в рідній стороні “ледве пізнав: доросла панна”. Дівчина-мила неймовірними зусиллями, “з мукою на обличчі” тамує душевний біль: вона *передчуває*, вона “*бачить*” їхню розлуку назавжди, хоча хлопець і сьогодні наполягає на їхніх заручинах. Звернімо увагу на один фрагмент цього напруженого діалогу, який згодом перегукнеться з іншою поезією: “Дівчина. [...] Я хочу сказати, що я не буду мучити тебе, а в надгороду за минуле я тобі обіцяю, що я не буду допитуватись ні про що. Коли побачу, що ти вже перестав мене любити... Хлопець. От, знов!.. Дівчина (утримує його руку). Ні, ні, я не про те... я тоді обіцяю тобі не допитуватись ні про що, я се *побачу сама* і *мовчки* піду собі геть” [18, III, 120-121].

Далі була розлука на все літо 1896 року. Письменниця в Колодяжному. Передчуття про “несудженого друга” поступово обертаються вірою в неминучість “прощання”. 21 (ст. ст.) червня з'являється поезія “Єврейська мелодія”. Її початкові рядки: “Ти не мій! розлучив нас далекий твій край, / І вродлива чужинка забрала! / Ти там,

¹¹ З листа Лесі Українки до В.Д.Александрової від 3-16 березня 1902 р. [див.: 11, 473].

¹² Про таку деталь, як наявність у кімнаті квартиранта Косачів виставлених фотографій, засвідчив рукопис найширших спогадів Н.Гамбарашвілі, що зберігаються в Київському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки (КЛМУ. — КН-1229. — А-123. — С. 32).

¹³ “Прощання” обґрунтовано датується 1896 роком на основі аналізу почерку й паперу, а також подібності теми діалогу з драмою “Блакитна троянда” [18, III, 381].

може, знайшов незаказаний рай, / Я ж без тебе, мов квітка, пов'яла" / "І zostались мені лиш пісні та думки..." А далі, на якомусь перелеті, за образом "чужинки" зринає, як зойк, стрімка асоціація – розпачливі пісні бранців вавилонського полону, свята руїна – "зруйноване Боже місто"... і знову вживляється в реальну тугу, затихає на любому образі-мрії: "Милий мій! Ти для мене зруйнований храм, / Чи я зрадити маю святині / Через те, що віддана вона ворогам / І чужій, неправдивій богині?" (Ф. 2, №643).

Вона покоряється любові. Нагадаємо тут значущі слова письменниці про це почуття в листі до сестри Ольги: "Любов абсолютної справедливості не знає, але в тім її вища справедливість. В світі стільки несправедливо-прикрого, що якби не було *несправедливо-лагідного*, то зовсім не варто було б жити. Не від нас залежить поправити більшу половину всесвітньої несправедливості безпосередньо, будем же поправляти її *іншою несправедливістю – любов'ю!*" [18, XI, 382].

Усе літо слала листи до Нестора Гамбарашвілі з Колодяжного в Горі. А "Блакитна троянда", яку тоді писала, просвічувалася осяйною ілюзією дружби-любові... "Чи ж не мусимо благословити ті ілюзії, які будять волю до великих діл, збуджують шляхетні пориви в людській душі? – читаємо у Д.Донцова. – Нехай ця ілюзія – лиш примара, як незнаний світ далекої зорі, що "може сам давно погас в блакиті, поки сюди те проміння дійшло?" Але поетка не перестане любити "те світло, що живе і без зорі!" [4, 37]. З лещат безжалісної долі вона летіла метеликом на вогонь, "страшно і люблю" було їй, коли писала в Колодяжному цю драму. Малювала себе: "Любов. Риск... та що, без нього все життя людське було б нудне, як осінній дощ. Боятись його – значить, боятись життя, в кожній кар'єрі, в славі, в коханні – скрізь риск. Навіть в приятні (глянула якомсь гостро на Ореста і змішалась) буває риск. Чи ж не риск бути другом такого непевного, химерного створіння, як, наприклад, я?"...

21 (ст. ст.) серпня 1896 р. в Колодяжному написано дивовижний за своїм одкровенням вірш "Ave regina! ("Безжалісна музо! Куди ти мене завела?.."):

"...Навіщо ти вирвала в мене слова, що повинні б умерти зо мною?..."

...Все я тобі заспівала, і те, чого зроду нікому, / Навіть самій собі, вголос казати не хтіла..."

У чорновому автографі поезії одразу ж закреслено ще один рядок моторошного змісту: "Ти, владарко, все одбіраєш від мене, / *навіть право на вільну, мовчазну смерть [...]*" (Ф. 2, №630). Якомсь особливо спокійно й розважливо говорить поетеса в цей час про смерть як про звільнення. Тоді ж із Колодяжного в листі до двоюрідної сестри Лідії Драгоманової вона пише про своє непоборне бажання – побачити померлого дядька хоча б у галюцинації ("Я б її повірила так, як перше люди вірили в дива..."), а далі з якимсь незворушним супокоем цитує рядки свого улюбленого Альфреда де Мюссе, де йдеться про те, що разом зі смертю коханого до неба підноситься й душа того, хто його кохав. "Вчора якомсь случайно я розгорнула Musset, попала на "Lettre à Lamartine"... Ти пам'ятаєш, як він там говорить: "Qu'est – ce donc qu'oublier, si ce n'est pas mourir! Ah, c'est que mourir, c'est survivre à soi-même. L'âme remonte au ciel, quand on perd ce qu'on aime. Il ne reste de nous qu'un cadavre vivant. Le désespoir l'habite, et le néant l'attend..."¹⁴ [18, X, 355].

Увесь вересень поетеса перебуває на Волині. Нестор Гамбаров проживає у Косачів, продовжує навчання в університеті.

Десь на початку жовтня вони знову разом у Києві на Назарівській вулиці, 21. Тоді ж сталося зворушливе дарування кинджала, відбувся незабутній концерт із сьютою Гріга... В останні три місяці 1896 року письменниці спіткали одна за одною тяжкі прикрати: громадські біди ("у Києві було багато обисків та арештів" – її соратники Михайло Кривинюк та Іван Стешенко опинилися в Лук'янівській тюрмі); поновився нестерпний біль у кульшевому суглобі, на початку грудня він поклав

¹⁴ З "Листа Ламартину" А. де Мюссе: "Що значить "забути" – те ж, що "померти"! Ох, умерти – це пережити самого себе. Душа підноситься в небо, коли втратив того, кого кохав. Лишається тільки живий труп. У ньому живе сама безнадія, а небуття чекає його..." (франц.).

її до ліжка, почали впорскувати у хворий суглоб хлоформ — жорстоке і тривале лікування вкрай розбило її нерви; а навесні ці лиха, як писала до дядини, “закінчились настоящим ударом грома: несподівано умерла Галя (дочка Ник[олая] Вас[ильовича] Ковалевського), моя товаришка і посестра. [...] вона кинулась під поїзд” (3 листа Лесі Українки до Л. Драгоманової від 26 березня, 3 квітня 1897 р. — [18, X, 365]).

Саме в цей час поетеса пересвідчувалася, якими нещадно правдивими можуть бути її візії-передчуття, оте затаєне й невідступне пророцтво...

Вона мовчала... Жодним порухом не видала свого кохання. “Ти, може, скажеш, що я й сама цілими роками мовчу, — писала згодом, 28 січня 1902 р., сестрі Ользі (людині, якій розкривала найсокровенніше), палко переконуючи Ольгу не мовчати, коли вирішується доля її любові. — Але то инакше. В моїх історіях особистих мені ніхто не міг ні допомогти, ні пошкодити, *вони з мене починались і на мені кінчались, і нікого, крім мене, не мучили*, власне, поки я про них мовчала. Я і не починала про них говорити, а коли приходив час, просто і на ділі, хоч не на словах, виявляла, як я маю поступати. [...] але ж то, як кажу, тільки мене гнітило” [13, 28].

Однак була сфера її духовного життя, неподоланна, усеохопна, в якій царювала Муза, — і тут не існувало жодних заборон на мовчання. У стані натхнення вторгалася авторська заборона неймовірними зусиллями, як от у вірші “Братові й сестрі на спомин”, написаному 5 грудня 1896 р. (також не друкований за життя письменниці). Рідні тоді були свідками її пекельних фізичних страждань, а вона тамує в поезії, можна думати, такі далекі від тілесного болю світлі поривання кохаючого серця. Цитую за автографом: “...Про що були мої думки й писання, / не буду вам казати, друзі рідні, — / бо в вас, наперекір сумним очам, / прорветься гама непокірна сміху, / і буде жаль мені на сльози, вам на сміх. / Тож не питайте, що мені іще / примріялось в блакитному сіянні...” (Ф. 2, №4).

Тієї зими у прощанні з любов'ю — “раєм життя” все частіше з'являлося страшне передчуття смерті. Ці боріння ввібрав у себе унікальний за своєю візуальною виразністю й багатозначністю рукопис-“гроно” на чотирьох аркушах паперу з первісними текстами п'яти віршів (Ф. 2, №655). Вісім сторінок типового для поетеси рукописного хронотопу, списаного олівцем, де тексти йдуть суцільно один за одним, а отже, не лише часом появи, а й своїм розташуванням вони “злиті” воєдино й назавжди. Їх можна тільки списувати на окремі аркуші. Хронотоп починається (на перших трьох сторінках) поезією “Я знаю, так, се хворії примари...” з датою “28 XII 96” (цитую за рукописом): “Я знаю, так, се хворії примари / Не час мені вмірати, не пора, / Та налягли на серце чорні хмари / Лихого пречуття, душа моя вміра”. Письмо як найпотаємніший заповіт, як визволення від життєвого пекла. “Жалібниці мрії” понесли героїню “в дивний мовчазний край”, і наостанок одне вона поспішає заповісти своїм осиротілим “покинутим пісням”, адже з її смертю, вона вірить, засіяє в них “так довго стримуваний племін”, “вночі запалений, горітиме удень”. Вона посилає свої “пісні” до коханого (за первісним рукописом): “...І прийде той, чий образ я носила / З піснями в купі в серденьку свому / “Вона для тебе сей вогонь лишила”, / Його пізнавши, скажуть всі йому”, / Він гордо скаже “ні!”... Героїня посилає свої крилаті пісні до його самотньої хати: “Коли коханий мій і там у самотині / Так само гордо відречеться нас, / Тоді, мої пісні, нехай у домовині / Край мого серця поховають вас. / Коли ж він з тугою та з гіркими сльозами / (Пізнає в вас)¹⁵ (Згадає зранену) Згадає втрачену любов, / Тоді, мої пісні, розстанемось ми з вами, / Лишіть мене в труні, летіть до нього знов”.

“Що це один суцільний текст, більше, ніж зовнішній вигляд автографа, свідчить самий зміст твору, дуже особистого [...]”, — слушно зауважила Н.Вишневіська, пояснюючи прижиттєву публікацію лише перших чотирьох строф цієї поезії (із суттєвим авторським редагуванням четвертої строфи). — Сповнений болю, глибоко інтимний твір Лесі Українки не хотіла друкувати повністю [...]”¹⁶ [2, 120].

¹⁵ У дужках подаю послідовно варіанти рукописного тексту.

Три наступні тижні минули серед “безкрайого лиха”, рука торкнулася третьої сторінки суцільного рукопису тільки 19 січня нового 1897 р. (цитую автограф): “Обгорта мене туга, болить голова, / Стіни й стеля гнітять мов (склепіння турми) темниця / Де ви, де, мої щирі одважні слова, / Де поділась моя чарівниця, / Молода моя муза...” Героїня не бачить зими, та уявляє за вікном зимовий сріблястий шлях (в автографі — мініатюрні зображення сніжинок), а скрізь навколо неї — важкий осінній туман, що поглинає барви... Того ж дня тут же на сторінці п'ятій з'являється поезія “Чи згадали хоч раз ви про мене в турмі?..” (певне, того ж таки дня сестра Ольга мала змогу таємно передати його текст на цигарковому папері в Лук'янівській тюрмі тому, для кого він писався, — Михайлові Кривинюку). Наведу промовисті рядки з автографа цієї поезії: “Темна доля забрала життя мого рай, / Вам забрала його темна сила...”

А далі, на сьомій сторінці рукопису, — п'ятий, останній 12-рядковий вірш, густо заштрихований тим же олівцем, яким писався. Чітко прочитується лише дата: 31 січня 1897 року. З усього тексту поки що вдалося прочитати лише одне слово: “серце”... Так авторка лишила цю поезію собі єдиній назавжди...

Тоді ж письменниця переклала українською мовою поезію С.Надсона “Про любов твою, друже, я марив не раз...” (рядки цього вірша вона раніше навела у драмі “Блакитна Троянда”). Вечір пам'яті поета (до 10-річчя з дня його смерті) відбувся 21 січня 1897 р. в Літературно-артистичному товаристві. Зважмо, наскільки суголосний цей вірш з переживаннями самої перекладачки. Із первісного рукопису перекладу: “...Я боявся, що пірив хвилиний мине / І химерний прихильності сполох погасне, / І лишить сиротою подвійним мене / (зрадить мрія) (при тій мрії-омані про несуджене щастя) При тій мрії-мані про щось ясне та щасне...” (Ф. 2, №892). Коли готувалися до вечора, у родині Косачів було “багато шарварку, а Леся скорбними очима дивилася на те все” (3 листа Олени Пчілки до сина Михайла [не пізніше 21 січня 1897 р.]. — (Ф. 28, №469). Був на вечорі й Нестор Гамбарашвілі зі своїми друзями-земляками, читалися вірші С.Надсона і в перекладі грузинською мовою, а хтось із них згодом послав з Києва повідомлення про цю культурну подію у Грузію до газети “Іверія” (1897. — №12).

“Мені буває найгірше кожних перших три дні після вприскування, а потім більш-менш нормальний стан здоров'я (тільки лежання одолює!). Тільки самий останній сеанс дався мені взнаки: мені вприснули втриє більшу порцію, ніж звичайно, і тут було вже так, що навряд чи “бывает хуже”, я думала, що здурюю [...]. Сьогодні мусів прийти знов доктор із своїм шприцом, та чомусь не прийшов, певне, вже завтра буде, — писала Леся Українка Лідії Драгомановій 1 (ст. ст.) лютого 1897 р. — [...] Література моя ледве дише [...]. Люди приходять, приносять книжки, розказують сплетні. Таким способом я знаю, що на світі не все так тихо, як у моїй хаті” [7, 375].

Тоді серед інших приходив й О.Моргун¹⁷, юнак родом з Полтавщини, знайомий Михайла Кривинюка, майбутній правник. Його мемуари “На провесні то було... (Спогади про Лесю Українку)”¹⁸ досі не публіковані в Україні. “Злісною вигадкою” [10, 257] видалося Ізидорі Косач у цих спогадах твердження мемуариста про те, що в той час він бачив “дівчину з розбитим серцем”, і було “серце те розбите через зневажену любов”. Уважно вчитуючись у дуже суб'єктивне, але вдумливе письмо О.Моргуну, яке позначене безсумнівною щирістю (а тому подекуди і прямолінійністю неточних здогадок — та тільки в дрібних деталях), у контексті досліджуваної теми я відкрила проникливий, адекватний до змісту творів Лесі

¹⁶ Видається помилковою публікація М.Деркач частини поезії “Я знаю, так, се хворий примари...” як окремого твору під назвою “Як я умру, на світі запалає...” На мій погляд, також необґрунтоване категоричне твердження Г.Аврахова про те, що маємо тут справу з “двома одночасно написаними, об'єднаними спільним автографом, як явлення одного творчого настрою, але самостійними віршами [...]” [1, 184].

¹⁷ Моргун О.М. (1874-1961) — земський діяч, кооператор, за освітою правник. Родом з Полтавщини.

¹⁸ Спогади О.Моргуну надруковано: *Визвольний Шлях*. — 1963. — Квітень—Травень. Машинопис спогадів О.Моргуну “На провесні то було... (Спогади про Лесю Українку)” зберігається у фондах Київського літературно-меморіального музею Лесі Українки (КМЛУ— КН-9256, А-2118).

Українки тих днів, погляд сучасника (і головне – він зафіксував свої безпосередні емоції, що, як правило, запам'ятовуються назавжди). О.Моргун чимало спілкувався з письменницею в час її глибокої душевної драми. Про цю драму її рідні так і не дізналися (окрім хіба однієї сестри Ольги, і то, як видається, значно пізніше). Просто тоді для рідних фізичні муки стали поясненням усіх страждань, що світилися з очей Лесі Українки. А ось сприйняття юнака, який у ті трагічні дні познайомився з нею: “Не маючи підстав тоді й далі для сумніву щодо щирости запрошень Лесі, я частенько відвідував її, підкоряючись принадній симпатії, що виникла внаслідок перебування в товаристві Лесі. [...] не зважаючи на цілковиту відвертість і, здавалось би, щиру і вичерпну повність думок її, почували ви, що поза тим залишається ще у Лесі багато чого невисловленого, затаєного. Бажання дізнатися про недосказане, затаєне притягало, приваблювало. Складне і неспокійне враження робила Леся. Явна і виразна була боротьба сильного духа і немічної плоті та перемога героїчного духа [...]. Життя моє склалося так, що, не зважаючи на молодий вік, – нараховував тоді 22 роки, – чуло, з правдивою симпатією помічав я самотність людини, душевні страждання і муки серця ближнього до мене. І здавалось мені, що спостерігаю не тільки боротьбу духа і немічної плоті, не тільки шумування дум, а й сердечні страждання, що мучать нас тим страшніше, чим сильніші почуття до любленої людини, а та людина не охоплена таким самим, присвяченим виключно нам одним, почуттям”. Автор мемуарів О.Моргун лише в 1945 році почув з уст Ольги Косач-Кривиньк (і то – мимохіть, “в запалі жвавої дискусії”) прізвище того, за ким тоді страждало серце письменниці. Згодом він знайшов про це поетичні свідчення (як, до речі, і дослідники її творчості) у трьох віршах Лесі Українки.

Повернімося до автографів поетеси. Після написання вищезгаданого заштрихованого вірша минув усього один день. 2-го лютого 1897 р. з'явився “зі шприцом” лікар, що не прийшов учора... Того ж таки дня датовано чотири поезії на двох суцільно списаних аркушах. Ще один рукописний хронотоп, який дійшов до наших днів (Ф. 2, №728). Пальці безсилі... Хтось потурбувався: олівець дуже тонко заточений – найменший дотик до паперу залишає чіткий слід... Чотири поезії, злиті гранично звуженим колом думок і чуттів. Сповідь розбитого серця. Чи не тоді, напередодні цього лютого дня, з якоюсь остаточною звісткою відкрилася (для всіх – буденно, на грані жарту) прірва її повної безнадії.

Згадала себе в дитинстві: коли від болю в голосі тремтіли сльози, щоб не плакати, горда дівчинка сміялась. Тепер саме життя, на непосвячений сторонній погляд, підносило їй привід для сміху... Цитую рядки з первісного тексту першої поезії в рукописному “гроні” (“Як дитиною бувало...”): “А тепер, коли для мене / (На дурницю зійде драма) (Мого серця тяжка драма / (Жартом злим кінчиться) кінчилась / І (готова) от-от з уст зірватись має / Гостра, злобна епіграма, – / (Я боюсь такого сміху) Безпощадній зброї сміха / Я боюся піддаватись, / І, забувши давню гордість, / Плачу я, щоб не сміятись”.

Коли трохи вгамувалася хвиля внутрішнього ридання, на папері зарясніли рядки розпачливої поезії-розмови з коханим (“Не дорікати слово я дала...”), де названо й “упізнунувану” деталь: дарований кинджал. (Цей вірш не публіковано до 1947 р.). Увесь же текст, гадаю, від першої заяви – “не дорікати слово я дала...” (така ж розмова в “Прощанні”) є затаєним монологом авторки, жодного слова з якого у повсякденному спілкуванні пан Нестор не почув: “Не дорікати слово я дала / І (не змінила) в відповідь на тяжку постанову, / Ти дав колючу гілочку тернову, / Без жаху я в вінок її вплела / Рясніше став колючий мій вінок...”. Поетеса знову згадує своє передчуття: “Дарма, я знала се, (в той час), тоді ще як приймала / Від тебе зброю, що сріблом сіяла, / Я (в серці чула вже) в серце прийняла (стальовий) безжалісний клинок. / (Не жаль мені, хай плинуть річки) (Я знала се! Нехай же плине крові) / Тепер мені не жаль ні мук ні крові...”. Свідомо пішла на поклик серця до вимріяної любові, за віру в яку готова йти на муки: “Готова я приймать і рани і терни / (За милий, любий сон братерства і любові / За нього пролилось велике море крові) За любі, марні мрії, за святі сні / *Пречистого братерства і любові!*”.

Вона підносила дух коханого до небесної висоти своїх орієнтирів, а він, романтичний, вразливий юнак, одначе, цілком належав “землі”... Знову перед нами в її “любих”, “святих снах” замаячила так до кінця й не вимовлена блакитна троянда її любові...

Тональність наступної поезії “грона” стишується до “спокою” ясного місяця і плакучої берези. Болісна питальна інтонація зазвучала з думкою про втрату спільних палких прагнень і сподівань. Якийсь затаєний натяк на зраду взаєморозуміння і дружби виявлено в цій довершеній поетичній мініатюрі, яку згодом авторка назвала “Романсом”: “Не дивись на березу плакучу, / На березі журливеє віття / Нагадає тобі лихоліття, / Нагада тобі тугу пекучу, / Що збратала обох нас колись. / Ти се радий забудь?.. Не дивись, / Не дивись на березу плакучу”.

Крізь ці тексти “сивими очима” прозирає трагічне кохання Мавки й Лукаша...

“Кровопускання” — саме в той час поетеса чула від інших та й сама вживала без найменшого здригання таке слово для характеристики процесу поетичного творення. Її писання тієї лютневої доби, певне, в якийсь момент за асоціацією різко відгукнулося цим словом, і за тужливим рядком “Не дивись на березу плакучу” з’явилася перша строфа четвертої поезії (цитую за автографом): “Кров твоя рубін коштовний, / Кров твоя зоря світання / (Хай твоє) (Не журись коли із серця) / (Хай тобі одважне) / (Лий же кров із свого серця) / Кров із серця для поета / Надгорода і придбання” / Так поету (милий каже) (муза каже) люде кажуть / Звик він вірить (у дурниці) (чарівниці) / І радіє крові з серця, / Наче (владарь) царській багряниці”... Далі в рукописі закреслено строфу, в якій зненацька одним рядком прорвався, здається, суто “житейський” погляд на ту ситуацію, в якій писалися “криваві” строфи віршів: “(Люде мудрі) Мудрим людям застаються / Поцілунки, лаври, квіти, / А поету на потіху / Все криваві самоцвіти...”

Усього одна доба писання віршів — пронизливо реальних сюжетів біографії душі.

“...Ви не помилились: Н[естор] Г[ригорович] Гамбаров] таки справді оженився, тільки не на грузинці, а на греко-росіяниці, — писала сестра Ольга Михайлові Кривинюку 13 (ст. ст.) квітня 1897 р. — Вона була з ним в Києві, але ні з ким з нами, ні з ким іншим не хотіла знайомитись, і я зовсім не знаю, що вона за людина. Він же має вид дуже важний, зовсім “отець” сімейства. Тепер вже його нема, поїхав зовсім на все літо додому” [7, 381].

Було Великодне свято, пережито останні хірургічні процедури тримісячного лікування. Далі знову вчилася ходити, долала “нервну лихорадку”. І, нарешті, подорож до Криму.

На фото юнак, її ровесник і друг, що, на жаль, належав усе-таки до того загалу, який сторонився її “великого горючого патосу” (Д.Донцов). “Загал інстинктом чув у ній щось безмірно вище за нього — зайва причина оминати її” [4, 44]. Схоже, що Леся Українка добре усвідомлювала таку приховану реакцію на її духовний світ, а тому її поведження з тими, хто ставав героєм її “марних мрій”, залишалось і після взаємного відсторонення напрочуд рівним і благородним. Уже в листопаді рідні сповіщають їй про те, що стосунки молодого подружжя Гамбарашвілі складаються вкрай нещасливо. “Дуже сумно мені те, що ти пишеш про Гамбарова... Привітай його від мене, як побачиш, конечно, скажи, що я часто згадую його, а що я йому не пишу, то се, певне, його не дивує” (3 листа Лесі Українки до матері від 4 листопада 1897 року [18, X, 389]). Спілкування з Н.Гамбарашвілі відгукувалися все ж глибокою вдячністю принаймні за розуміння одного з найсильніших поривів її душі до жертвних учинків в ім’я звільнення народу. Вона просить у листі до матері від 4 листопада 1897 р.: “Я б дуже хотіла, щоб ти привезла мені мого кинджала, та, певне, ти сього не схочеш, то мені не випадає намагатись” [18, X, 389]. Дарунок із Грузії вона бажала мати й тоді, в Ялті, і пізніше, беручи часто його з собою в мандри, очевидно, як образ, живлющу асоціацію предмета-реліквії з її “живим” словом.

Раптове “прощання” з другом-поетесою та порожнеча духовна, яку, мабуть, інтуїтивно пережив за півроку по тому Нестор Гамбаров, для його щирої, “полохливої” душі були спонукою відгукнутися до неї з вибаченнями (він був, як і раніше, відвертий

з Косачами). У розлогій відповіді Лесі Українки сестрі Ользі (лист з Ялти від 28 листопада 1897 р.) – гірка розв'язка цього драматичного сюжету, пережитого поетесою з граничним трагізмом почуттів, на який тільки вона була здатна. “Скажи Нестору Георгійовичу, як побачиш, що, й не бачивши, мені легко його простить, бо я, властиве, ніколи й не сердилась на нього. Якщо він справді хоче написати до мене та не зважається, то нехай зважиться і конечне напише, інакше я ображусь, – я не привикла, щоб мене боялись, і не хочу привикати. Взагалі я чим була, тим зосталась, не змінилась ні в гірший, ні в кращий бік, отже, хто не боявся мене перше, той може й тепер не боятись.

Трагічна річ ці “молоді подружжя”: les deux forçats unis par la même chaîne...¹⁹ Холод проймає, як подумаю про те... Краще вже бути вічно одинокою та тішитись хоч тією думкою, що нікому світ не зав'язаний моїми руками. Тільки я скажу тобі, що каяття не єсть fatalité кожного подружжя [...]” [18, X, 407].

Закінчивши навчання в університеті, 1898 року Н.Гамбарашвілі виїхав з Києва на батьківщину, у місто Горі. Контакти з Лесею Українкою обірвалися назавжди. Тільки якось 18 грудня 1900 року сталася в Києві, мабуть, їхня остання зустріч. Тоді вона подарувала йому відбитку своєї статті “Малорусские писатели на Буковине”.

На прохання журналіста В.Меладзе в серпні 1948 р. 77-річний Н.Гамбарашвілі, старший науковий працівник Головного управління заповідниками при Раді Міністрів Грузії, написав свої перші короткі мемуари про Лесею Українку²⁰.

І ось через 60 років з часу його виїзду на батьківщину Нестор Гамбарашвілі влітку 1958 року приїхав до Києва. За його образним висловом, тоді вже “парки давніх міфів почали відмотувати нитку дев'ятого десятка років” його життя... З виходом у світ п'ятитомного видання “Творів” Лесі Українки він мав уже змогу прочитати поезії 1896-1897 років, які не публікувалися за життя письменниці. Скільки фраз, деталей, настроїв промайнули за цими рядками в його надзвичайно ясної та емоційної пам'яті...

У Києві Нестор Гамбарашвілі з дочкою Тамарою передусім прийшов на могилу письменниці. “...Ми поклали квіти, і я, впавши на коліна, довго стояв перед її могилою... Сум і туга давили мені груди, багато миттєвостей нашої дружби спливали й проносились в пам'яті... Було тяжко-тяжко, до сліз, які мимоволі котилися по обличчю...”²¹

То були сльози Розуміння... Може, саме в ту мить він знову став собою, відірвавшись від марнот землі...

“...Коли ж він з тугою та з гіркими сльозами
Згадає втрачену, зневажену любов,
Тоді, мої пісні, розстанемось ми з вами,
Лишіть мене в труні, летіть до нього знов...”

...Картина палкої візіонерської уяви Лесі Українки. Вона вирвалася пророчими словами з темниці серця і... ожила біля її могили.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аврахов Г.* Леся Українка: Проблеми текстології та історії друку (До дванадцятитомного видання творів, 1975–1979). – Луцьк, 2007.
2. *Вишневецька Н.* Лірика Лесі Українки: Текстологічне дослідження. – К., 1976.
3. *Гундорова Т.* Проявлення Слова: Дискурсія раннього українського модернізму: Постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997.
4. *Донцов Д.* Туга за героїчним: Постаті та ідеї літературної України. – К., 2003.

¹⁹ Це два каторжники, скуті одним ланцюгом (*франц.*).

²⁰ Уривки спогадів Н.Гамбарашвілі, названі “Моя дружба”, уперше опубліковано в щотижневій газеті Співки письменників Грузії “Література да хеловнеба” (1951, 25 лютого).

²¹ Гамбарашвілі Н. Мої спогади про велику українську поетесу Лесею Українку. Рукопис зберігається в Київському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки (КМАУ – КН-1229, А-123).

5. *Забужко О.* Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К., 2007.
6. *Косач-Борисова І.* Фрагменти спогадів. (Із листування) // *Спогади* про Лесю Українку. – К., 1971.
7. *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка: Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970.
8. *Костенко А.* Коментарі // *Спогади* про Лесю Українку. – К., 1971.
9. *Лаврінченко Ю.* Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка // *Сучасність*. – 1971. – № 5.
10. *Лариса Петрівна Косач-Квітка* (Леся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія. – Нью-Йорк; Київ, 2004.
11. *Леся Українка* в споминах сучасників. – М., 1971.
12. *Леся Українка*: Публікації. Статті. Дослідження. – [Вип.] II. – К., 1956.
13. “Листи так довго йдуть...”: Знадоби з архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі. – Нью-Йорк, 2002.
14. *Огоновський О.* Історія літератури руської. – Львів, 1893. – Ч. 3. – Від. 2.
15. *Словник української мови*: В 11 т. – К., 1974. – Т. V.
16. *Спогади* про Лесю Українку. – К., 1963.
17. *Спогади* про Лесю Українку. – К., 1971.
18. *Українка Леся*. Збір. тв.: У 12 т. – К., 1975-1979. У тексті том позначаємо римською цифрою.

Наші презентації

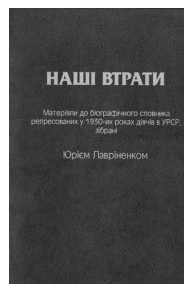

Скупейко Л.І. Постаті і тексти (з історії української літератури): Зб. статей. – К.: Фенікс, 2007. – 204 с.

До збірника увійшли вибрані дослідження з історії української літератури. Деякі з них у різний час були надруковані в скороченому варіанті, деякі ж друкуються вперше. Та всі вони визначаються академізмом, високою напругою, лаконізмом, умінням автора віднайти саме той стиль і слова, які здатні виконувати свою функцію невіддільності віяння моди. Проте не можна заперечити й відсутність у його працях літературознавчого модерну, а часом і постмодерну, хоч вони й не стали концептуальними. Деякі статті стали швидше перехідними, а не стратегічно важливими, бо основним для нього все ж стало вникнення в духовно-естетичний “макрокосм” Лесі Українки, прагнення зрозуміти “гармонію духовного й розумового начал людського буття”, бажання заставити читача мислити. Цей збірник став ніби “науковою післямовою” до попереднього наукового доробку автора.

Наші втрати: Матеріали до біографічного словника репресованих у 1930-х роках діячів в УРСР, зібрані Юрієм Лаврінченком / Вступне слово Л.Лаврінченко; післям. Т.Терещенко-Конончук. – Київ; Нью-Йорк: Твім інтер, 2005. - 256 с.

Унікальна книжка відомого літературознавця, культуролога і публіциста, автора відомої антології “Розстріляне відродження” Юрія Лаврінченка подає імена репресованих у 1920-1930-ті рр. ХХ ст. діячів Радянської України. Збирати матеріали-документи та живі свідчення він розпочав у 1948 р. в Ді Пі таборах, а продовжив у США, де став Головою спеціальної комісії по збиранню й обробці матеріалів про радянський терор при Об'єднанні бувших репресованих українців советами. На перший план автор поставив Українську Академію Наук (БУАН), гуманітарні науки, церкву, літературу, тому що вони стали першими жертвами терору. Він вірив, що його “праця прислужиться тим дослідникам, які складають мартирологів української інтелігенції трагічного українського відродження 20-30-х рр. ХХ ст.”, бо “...хто знає, що втратив під тими руїнами, той буде шукати...”

С.С.